

HeemWee

-
- De bisschop van Gerra?
 - Elektriciteit komt (niet) naar Engelen
 - Gradje Timmer
 - Achterom bij
 - De meikever

HeemWee

In dit nummer:

HeemWee van Angrisa Heemkunderkring Engelen verschijnt 3 x per jaar en wordt in eigen beheer uitgegeven. Leden krijgen het blad gratis toegezonden. Losse nummers zijn te koop voor € 2,50.

Redactie:

Wilton Desmense

Vormgeving

Henriëtte Muskens Sars

- 3 Van de voorzitter
- 4 Bisschop van Gerra bezoekt pensionaat
- 7 Elektriciteit komt (niet) naar Engelen
- 14 Gradje Timmer
- 17 Achterom bij de woningen aan de Henriëttlesluis
- 22 De meikever

Coverfoto

Sluiswoningen gezien vanuit de Henriëttewaard

Fotoverantwoording

Cover

Angrisa archief

Foto 1, 9

Erfgoed 's-Hertogenbosch

Foto 2, 8, 27:

Publiek Domein

Foto 3:

Koninklijke Verzamelingen

Foto 4:

Fotopersbureau Het Zuiden

Foto 5, 12, 18:

BHIC

Foto 10:

Heemkundekring De Plaets

Foto 15:

Stadsarchief Amsterdam

Foto 23:

Wim Roelsma

Indien niet vermeld:

Archief Angrisa

Foto 29:

Delpher

VAN DE VOORZITTER

Op zondag 10 september jongstleden presenteerde Angrisa het tweede boek in haar publicatiereeks: *Engelen, oktober 1944: tijd van verdriet* van de hand van onze oud-voorzitter Frans Lucas en vormgegeven door ons bestuurslid Jan Selier. In de Engelenburcht, onder toeziend oog van zo'n 40 aanwezigen, kon ik als huidige voorzitter het boek vol trots overhandigen aan wethouder Marianne van der Sloot. Die dag werden ook meteen enige tientallen exemplaren van het boek verkocht. En zes mensen waren zo enthousiast over onze boekentafel – met daarop ook een aantal van de reeds verschenen HeemWee's – dat ze direct lid werden van onze vereniging. Dat zien we graag!

Als bestuur geven ze ons altijd veel voldoening, zulke dagen waarop geïnteresseerde mensen in groten getale verschijnen bij de activiteiten die wij hebben georganiseerd. We merken aan alles dat de belangstelling voor het werk van Angrisa steeds meer toeneemt en dat we bij allerlei initiatieven die spelen in ons dorp steeds als vanzelfsprekend gesprekspartner zijn. Voor een belangrijk deel komt dat door onze maandelijkse bijdrage in *De Tweeterp*. Die valt op. Maar zeker ook door het tijdschrift dat u nu leest!

De *HeemWee* wordt inmiddels verspreid over meer dan 140 abonnees en nog ieder jaar groeit dat aantal. Inmiddels krijgen we zelfs van buitenaf artikelen aangeleverd die betrekking hebben op ons dorp of oud-bewoners daarvan. Daar zijn we erg blij mee. Dus denkt u ook een interessant item voor ons blad te hebben? Schroom dan niet contact te zoeken met onze eindredacteur Wilton Desmense. Hij helpt u desgewenst ook met het schrijven of redigeren van de teksten. Bovendien bezit Angrisa een collectie van maar liefst meer dan 60.000 afbeeldingen, allemaal vakkundig gedigitaliseerd. We kunnen dus bij nagenoeg elk onderwerp wel passende foto's vinden. Daar vindt u ook in dit nummer weer enkele fraaie (soms ingekleurde) voorbeelden van. Namens het bestuur wens ik u veel genoegen bij het lezen van dit nieuwe nummer.

Rob Gruben, voorzitter Angrisa

BISSCHOP VAN GERRA BEZOEKT PENSIONAAT

Wilton Desmense

In het dagblad *de Noord-Brabander* van donderdag 5 juni 1845 was het volgende bericht te lezen:
Gisteren was het feest te Engelen. De prijsuitdeeling had plaats aan het instituut voor jonge jufvrouwen. Mgr. de Bisschop van Gerra zat deze plegtigheid voor, en een groot aantal geestelijken van onderscheidene plaatsen zetteden dezelve door hunne tegenwoordigheid hoogen luister bij.

Gerra??? Waar is die plaats? En wie was die man? Volgens Wikipedia is Gerra een plaats in Zwitserland aan het Lago Maggiore. Het was echter nooit een bisdom geweest, dus kon dat Gerra niet bedoeld zijn.

De gecombineerde zoekopdracht Gerra + bisdom bracht opheldering over de persoon: het betrof mgr. Joannes Zwijsen (1794-1877) (afb. 1).

Die zou in 1853 bisschop worden van Den Bosch en van het aartsbisdom Utrecht. Maar acht jaar eerder was hij dus al bisschop van Gerra! Hoe stak die vork in de steel? Om dat uit te leggen doe ik even een beroep op uw geduld!

Het bisdom 's-Hertogenbosch werd in 1559 opgericht onder Paulus IV (geboren in 1476, paus van 1555-1559).

Zwijsen 1842-1853
J.P. Tesson prent-
briefkaart met litho

Die stierf amper drie maanden later. Saillant detail: zodra het nieuws van zijn dood bekend was geworden, haalde een menigte zijn standbeeld op de Capitolijnse heuvel omver en gooide het hoofd ervan in de Tiber. Zo gaf het volk van Rome uiting aan zijn waardering over hem. Vóór 1559 behoorden Den Bosch en omgeving tot het bisdom Luik. Na de inname van de stad door Frederik Hendrik in 1629 moest bisschop Ophovius het veld ruimen. Twee eeuwen lang werd het bisdom geleid door een zogenaamde apostolisch vicaris: die bestuurt een bisdom namens de paus. Een "echte" bisschop heeft zelf het gezag over zijn bisdom. De vicaris werd wel tot bisschop gewijd, maar niet

Henricus den Dubbelden

van Den Bosch, want er was volgens de Nederlandse wet geen bisdom Den Bosch. Voor een dergelijke situatie had het Vaticaan het fenomeen van het titulaire bisdom bedacht. Er waren namelijk genoeg plaatsen in de wereld, waar ooit een bisdom naar genoemd was, maar waar geen katholiek meer te vinden was (meestal alleen nog maar moslims) of die compleet van de aardbodem verdwenen waren. Zo'n plaats was het Egyptische Gerra. Dat lag ooit bij Pelusium in het uiterste oosten van de Nijldelta. Sinds 1739 werd het officieel be-

schouwd als een "dood bisdom". Daarvan bestaan er momenteel ruim 1900: van bijna de helft is de bisschopszetel vacant.

In 1842 werd de in Kerkdriel geboren Zwijsen, die toen al een decennium lang pastoor was in Tilburg, in de parochiekerk daar (het Heike) gewijd tot de achtste titulaire bisschop van Gerra. Hij was namelijk benoemd tot coadiutor (helper met recht van opvolging) van de apostolisch vicaris van Den Bosch Henricus den Dubbelden (afb. 2). Die kon assistentie goed gebruiken, want hij was de jongste niet meer: 72 jaar. Negen jaar later zou hij in het harnas sterven en volgde Zwijsen hem op. Den Dubbelden was een week vóór Zwijsen in de Sint-Jan gewijd tot titulair bisschop van Emmaüs. Vaak stond achter de plaatsnaam de afkorting i.p.i.: in partibus infidelium = in het gebied der ongelovigen.

Zwijsen was een kordaat type en hij wist de aandacht op zich te vestigen. Hij was bevriend met kroonprins en latere koning Willem II. Toen die in 1849 in Tilburg stierf, bewoonde Zwijsen nog steeds de pastorie daar. Hij verleende rond het sterven 17 dagen lang onderdak aan de koningin-weduwe Anna Paulowna en haar gevolg (afb. 3). Pas in 1853 verhuisde hij uit Tilburg, na zijn benoeming tot bisschop van Den Bosch. Het was echter kerkelijk niet gebruikelijk dat de bisschopszetel in de hoofdplaats van het bisdom was. Zwijsen nam daarom zijn intrek in Haaren. Daar

Huize Gerra

Willem II en gezin (circa 1827) Schilderij door JB Verhulst

was dichtbij het seminarie een villa voor hem gebouwd, die de naam Huize Gerra kreeg (afb. 4). Nadat in die villa een aanslag op zijn leven was gepleegd - Zwijsen werd geraakt door een kogel, maar was slechts licht gewond - nam hij in 1864 zijn intrek in het bisschoppelijk paleis aan de Parade.

Terug nu naar Engelen, dat dus in 1845 bezoek kreeg van de bisschop van Gerra. Ook het Algemeen Handelsblad maakte er in de editie van 5 juni melding van en schreef, omgezet in hedendaags Nederlands:

Gisterenmiddag is in deze stad aangekomen Mgr. Zwijsen, bisschop van Gerra i.p.i. Zijne hoogeerwaarde zou zich meteen met een daartoe gehuurd vaartuig naar Engelen op drie kwartier afstand van hier hebben begeven om aldaar de kapel van het klooster in te wijden, toen de directie der 's-Hertogenbosche stoomboot-sociëteit de beleefdheid had de zo-even uit Rotterdam aangekomen stoomboot tot zijn beschikking te stellen om hem naar Engelen te brengen, welk aanbod beleefd werd aangenomen (afb. 5).

Reiskaart van 's-Hertogenbosch naar Schiedam per stoomboot, door A.B. van Lieshout (1832)

Waarschijnlijk reisde Zwijsen met een eigen koets naar Den Bosch; daar zal hij overgestapt zijn op de stoomboot "Stad 's Hertogenbosch en Rotterdam" van de rederij van Abraham van der Schuyt en Theodorus van Rijckevorsel, die om 8 uur uit Rotterdam was vertrokken, een tocht van ± 8 uur, en tegenover de Citadel aan de kade

van de Zuid-Willemsvaart afge-meerd lag.

Van wat hij in Engelen precies van plan was te doen, zijn we op de hoogte dankzij een briefje van zijn eigen hand aan de pastoor, Henricus van den Brand (1801-1873). Het is geschreven in Tilburg op 29 mei en luidt:

Altaarsteen Engelen

Eerwaarde Heer pastoor.

Ik zal aanstaande maandag tegen de avond te Engelen arriveren; dat er ter gelegenheid van mijn komst geen plechtigheid hoegenaamd mag plaats hebben spreekt vanzelf. Ik zal de steen voor het altaar meebrengen. U gelieve te zorgen dat er een opening in het altaar gemaakt wordt om de steen dadelijk te plaatsen. De steen is groot 32 Nederlandse duimen en dik $4\frac{1}{2}$ Nederlandse duim. Ik zal dinsdag 's morgens de eerste mis in de kapel lezen en de prijsuitdeling der pensionnaires bijwonen, doch ik zou niet gaarne zien, dat de pensionnaires bij het doen van enige spelen zich verkleden. Ik verzoek U de eerwaarde overste op het laatste in vertrouwen te doen reflecteren. Ik moet dinsdag vroeg namiddag retourneren.

Ik ben hoogachtend

*Uw ootmoedige dienaar
X J. Bisschop van Gerra*

P.S. Indien ik onverhoopt tot Engelen met mijn koets niet zou kunnen komen, verzoek ik u te zorgen dat er een vaartuig te 's Bosch is om half vijf namiddag.

De afmetingen van de door Zwijsen meegebrachte steen zijn minder imposant dan het misschien lijkt. In 1816 was het Nederlands metriek stelsel ingevoerd: voortaan was de duim niet meer gelijk aan 2,5 cm, maar aan 1 cm!

Een altaarsteen was vaak versierd met vijf kruisjes: één in het midden en de overige in de hoeken. Minstens één van de in de kerk aanwezige relieken werd ingemetseld onder de steen bewaard. Het altaar is bij de sloop van de honderd jaar oude waterstaatskerk in 1933 verdwenen. Op de altaarsteen in de huidige katholieke kerk van Engelen is slechts één kruis aangebracht (afb. 6).

ELEKTRICITEIT KOMT (NIET) NAAR ENGELEN

Wilton Desmense

De Quay haalt de bedieningshendel van de elektriciteit over (1948)

75 jaar geleden werd Engelen als laatste zelfstandige gemeente in Noord-Brabant aangesloten op het elektriciteitsnet van de PNEM.

Slechts enkele kerkdorpen en buurtschappen ontbeerden nog een aansluiting. De officiële inwijding van het Engelse net vond plaats op vrijdag 14 mei 1948. De commissaris van de koningin, de latere minister-president (1959-1963) Jan de Quay, kwam die verrichten (afb. 7). De Quay leeft

dankzij een van de oudejaarsconferenties van cabaretier Wim Kan in het geheugen van Nederland voort in het liedje *Lijmen, Jan, lijmen, Jan, lijmen met z'n allen, lijmen tot je niet meer kan en dan maar carnavallen!*

Maar eerst gaan we nog verder terug in de tijd, naar 1913. In dat jaar richtten Gedeputeerde Staten (GS) van Noordbrabant *(sic)* zich in een schrijven van 6 november tot de gemeentebesturen van de provincie. Onderwerp was de Electriciteitsvoorzie-

ning. Een week eerder waren de ontwerp-statuten vastgesteld van de naamloze vennootschap "Provinciale Noordbrabantsche Electriciteits-Maatschappij". Tevens waren zeven commissarissen benoemd. Deze heren zouden met de gemeen-

G.J. van Swaaij
(1867-1945)

tebesturen gaan onderhandelen over de afsluiting van contracten van stroomlevering. Er werd een adviesbureau opgericht en gevestigd in Delft. Het werd geleid door ir. G.J. van Swaaij, die daar ook hoogleraar elektrotechniek was (afb. 8). Hij werd het jaar daarop directeur van de PNEM. Het bureau zou voor elke gemeente een begroting maken om inzicht te geven in

de kosten en baten.

In drievoud moest een kaart van de gemeente worden aangeleverd. Het ging alleen om dat deel van de gemeente dat in aanmerking kwam voor elektriciteit. Geadviseerd werd om op calqueerpapier (licht transparant overtrekpapier) een kopie te vervaardigen van de kadastrale kaart en daarvan lichtdrukken (zwarte lijnen op witte ondergrond) te laten maken. De plattegronden van de gebouwen moesten geheel zwart zijn. Dat alles op een schaal van tussen 1:500 en 2:500.

Voorts werd verzocht met potloodlijnen de straten en wegen aan te geven, waar elektriciteit moest worden geleverd, en met kruisjes de plaatsen voor lantaarnpalen. Tenslotte vroeg men om een inschatting van het aantal gezinnen en bedrijven dat een

aansluiting zou aanvragen.

Het gemeentebestuur besloot in zijn vergadering van 22 december bij M.J.A. Damen, tekenaar van het kadaster in Den Bosch, een calque en daarvan vijf lichtdrukken te bestellen: *waarop vermeld al de gebouwen in de kom dezer gemeente alsmede huizen en erf thans bewoond door J.A. de Haas, Th. v. de Grint en het veerhuis en woningen gelegen langs het nieuwe kanaal Engelen-Henriettewaard*. De heer Damen had in november een flyer gestuurd naar alle burgemeesters in de provincie; daarin bood hij zijn diensten aan. Hierop had burgemeester Murray gevraagd om een offerte. Een calque en drie lichtdrukken zouden twaalf gulden kosten, een groter aantal lichtdrukken zou leiden tot een kleine verhoging van dat bedrag. En zo ontving het adviesbureau de benodigde bescheiden. Dit ging met de gegevens aan de slag en de provincie kon het gemeentebestuur van Engelen op 20 april 1914 een rentabiliteitsberekening aanbieden.

Deel van de calque van Engelen anno 1913

Maar laten wij eerst de calque bekijken (afb. 9). Daarop zijn elf punten aangekruist, waar een lantaarnpaal zou moeten komen, waarvan zeven aan de Dieskant (Graaf van Solmsweg). De kaart geeft een duidelijk beeld van de omvang van het toenmalige dorp (Bokhoven zou pas in 1922 bij Engelen worden gevoegd) en van de percelen met de gebouwen, die zich erop bevonden, zoals de in 1933 afgebroken waterstaatskerk en het pensionaat. Ook de stratenloop is duidelijk. De prognose van het adviesbureau ging uit van 25 woningaansluitingen in het eerste jaar en de verwachting was dat het er na vijf jaar 45 zouden zijn. Het bijgevoegde financiële plaatje leidde tot de conclusie: *Al is het te verwachten gebruik gering, de aanlegkosten zijn ook onbeteekend, zoodat het bedrijf van den beginne af winst zal opleveren*. De winst zou volgens de berekening het eerste jaar afgerond 30 gulden bedragen en het vijfde jaar driehonderd gulden.

Burgemeester Gijs Murray (afb. 10) leek de schatting van het elektriciteitsverbruik zeer hoog; hij stelde het college van B&W van Engelen voor mondelinge toelichting te vragen aan de PNEM. Nadat hij die gekregen had van professor van Swaaij en er een gunstige indruk aan had overgehouden, stelde hij de gemeenteraad op 17 juli 1914 voor met de PNEM in zee te gaan. Aldus werd besloten. De gemeenten Breda en Den Bosch begonnen echter moeilijk te doen: zij wilden een eigen elektriciteitsbedrijf oprichten. Dat zou ten koste gaan van de plattelandsgemeenten: die zouden veel meer moeten gaan betalen. Ze kwamen daar dan ook tegen in het geweer en wendden zich in een adres tot de koningin. Uiteindelijk liep het streven van

Burgemeester Gijsbertus Murray en zijn vrouw Mechtilda Godschalx in 1916 bij het huwelijk van een familielid in Berlicum

beide grote gemeenten op niets uit. Er is echter nog heel veel water door de Dieze gestroomd, voordat de stroomkabel en Jan de Quay naar Engelen kwamen. Bepalend daarbij was voor directeur van Swaaij van de PNEM de rentabiliteit van het bedrijf. Dus kwamen de grote gemeenten en industriecentra, die het meest daaraan bijdroegen, het eerst voor aansluiting op het net in aanmerking. Wanneer een kleine gemeente aan de beurt kwam, werd bepaald door de kosten van uitbreiding van het kabelnet en door de financiële mogelijkheden van die gemeente. Die moest aan de PNEM namelijk een opbrengst garanderen, waarmee rente en afschrijving van de gelegde kabel gedekt werden. Voor gemeenten met een kleine kom was dat te veel gevraagd. En hoe klein de Engelense kom in het begin van de vorige eeuw was, kunnen we op de calque uit die tijd goed zien!

Burgemeester en commissaris staan op het bordes van het gemeentehuis in het eerste elektrische licht van Engelen.

Tenslotte nog een kleine anecdote. Toen de Quay naar Engelen kwam, werd hij ontvangen bij het licht van een petroleumlamp. Na het overhalen van de elektriciteitshendel kon die lamp worden gedoofd (afb. 11). De Quay keerde huiswaarts, hij woonde op de Hiersenhof in Beers. Het huis lag in het buitengebied en ook dat was niet aangesloten op het elektriciteitsnet. Mevrouw kon nog wel enkele gezellige (olie)lampen gebruiken (op een foto van het gezin uit 1940, genomen in hun Tilburgse woning, is een elektrische staande leeslamp in beeld) (afb. 12) en vroeg haar man te informeren of er in Engelen nog beschikbaar waren. "Helaas," moest burgemeester Frans Kempe-naars antwoorden, "in de oorlog zijn de meeste lampen verdwenen of gesneuveld en wat hier nu nog is, is allemaal ongeschikte ouwe meuk en dus niet leuk voor in de huiskamer!" Maar hij had een idee. De petroleumlamp die

bij de feestelijke onthulling van de Engelse elektrische verlichting was gedoofd, was eigenlijk nep: de gemeente had hem voor die gelegenheid aangeschaft. Hij stelde de gemeenteraad voor die te schenken aan de Quay. Aldus geschiedde en op 26 augustus 1948 schreef mw. de Quay dat de lamp was aangekomen en bedankte er hartelijk voor. Zestig jaar later kwam de lamp voor het laatst in de schijnwerper te staan: Frans Lucas vroeg zich af, waar het object was gebleven. Hij informeerde bij Cas de Quay, die zijn vader en moeder was opgevolgd als bewoner van de Hiersenhof. Na navragen in de familie kwam die tot de voorzichtige conclusie dat de lamp mogelijk bij de boedelverdeling onder de kinderen na het overlijden van hun ouders uitgekozen was door zijn broer Jan en terecht was gekomen in Brazilië.

De Quay met zijn (nog niet voltallige) gezin in 1940

NIEUWE UITGAVE IN DE ANGRISAREEKS

Op Open Monumentendag, zondag 10 september 2023 heeft onze voorzitter, Rob Gruben met gepaste trots een nieuw boek gepresenteerd, getiteld

ENGELen OKTOBER 1944 TIJD VAN VERDRIET.

Het is het tweede deel in de nog jonge Angrisareeks.

Het boek is geschreven door Frans Lucas en gaat over de geschiedenis van Engelen in de Tweede Wereldoorlog. Daarbij wordt vooral aandacht besteed aan de zwarte periode, die de inwoners van Engelen en Bokhoven eind oktober 1944 doormaakten. In het boek is extra aandacht voor de slachtoffers, die in en rond Engelen zijn gevallen en waarvan er achttien begraven liggen onder het monument aan de Achterstraat in Engelen.

De presentatie van het boek vond plaats in de Engelenburcht tijdens de Open Monumentendag. Wethouder Marianne van der Sloot ontving het eerste exemplaar uit handen van de voorzitter. Bij de presentatie was ook een delegatie van zusters van de congregatie J.M.J. aanwezig. Tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft het pensionaat in Engelen een cruciale rol gespeeld bij de opvang van de slachtoffers. Zes van de achttien slachtoffers waren bovendien zusters van de congregatie.

Voor leden van Angrisa kost het boek €15,00, niet leden betalen €17,50.

Het boek is iedere dinsdagmorgen verkrijgbaar tussen 10.00 en 12.00 uur in de pastorie van de Sint Lambertuskerk aan de Graaf van Solmsweg.

U kunt het boek ook bestellen via de website: angrisa.nl

ENGELen OKTOBER 1944 TIJD VAN VERDRIET

FRANS LUCAS

ANGRISA BOEKUITGAVEN

Engelen tussen bevrijding en vrijheid

Auteur: Wilton Desmense
Angrisa Heemkundekring Engelen, 2020
120 blz., slappe kaft

Prijs Angrisa leden: €12,50
Prijs niet-leden: €15,00

De gebeurtenissen in Engelen en omgeving in de maanden tussen bevrijding en vrijheid. Er liepen veel militairen rond: Engelsen, Polen en vooral Canadezen. Aan hen wordt volop aandacht besteed. In intermezzo's komen zaken aan de orde, die verweven waren met de dagelijkse beslommeringen en tegelijkertijd voor ons in deze tijd boeiend om te lezen en zien!

Oorlogsvrijwilliger Garde Jager Veteraan

Auteur en uitgever: Cees Somers (zoon Kees), 2020
Ca. 500 blz, harde kaft

Prijs: €29,50

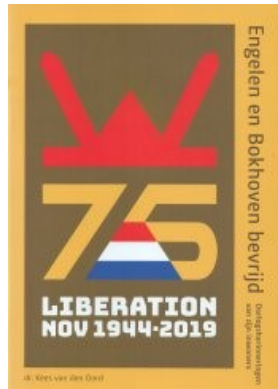

Een boek over Kees Somers. Een groot deel is gewijd aan het Indië-dagboek van Kees, die eind jaren veertig in Nederlands-Indië deel uitmaakte van het daar ingezette Regiment Jagers. Verder een familiegeschiedenis vanaf 1800. Daarin passeren Engelen en het veer de revue. Tenslotte de terugkeer van Kees op de Dieskant in 1948

Engelen en Bokhoven bevrijd

Auteurs: Kees v.d. Oord en Frans
Engelens Belang, 2019
52 blz. slappe kaft

Prijs: €5,00

Historisch overzicht van de Tweede Wereldoorlog met bijzondere portretten van slachtoffers en oorlogsherinneringen van Engelenaren en Bokhovenaren. Met een voorwoord van burgemeester Jack Mikkers van 's-Hertogenbosch.

Meerwijk Buitenleven aan de Dieskant

Auteurs: Bertie Geerts en Rob Gruben
Angrisa Heemkundekring Engelen, 2019
232 blz., harde kaft
Prijs: €29,95

In dit boek volgen we de geschiedenis van 'kasteeltje Meerwijk' en zijn bewoners Kort na het midden van de achttiende eeuw verrees aan de Dieskant tegenover het dorp Engelen de buitenplaats 'Meerwijk', een van de eerste landhuizen van Nederland in Tudorstijl.

Boeken zijn te bestellen via de **Publicaties**-pagina op de website van Angrisa: <http://www.angrisa.nl> waar ook enige voorbeeld pagina's uit de boeken zijn in te zien.

Engelen Grensdorp aan de Dieze

Auteurs: B. Geerts, R. Gruben en M. Sturm-Vos
Angrisa Heemkundekring Engelen, 2011
256 blz., harde koft
Prijs: €29,95

Een uniek naslagwerk waarmee zo compleet mogelijk de geschiedenis van Engelen is vastgelegd in een zeer leesbaar en rijk geïllustreerd boek. Het boek is geschreven door een tiental kenners van allerlei aspecten van de geschiedenis van dit dorp. Een must voor iedere Engelenaar!

Engelen en Bokhoven in grootmoeders tijd dl 2

Auteur: Bertie Geerts
Europese Bibliotheek Zaltbommel, 2001.
80 blz., harde koft
Prijs €10,00

Vervolgvat op deel 1. 72 pagina's met ansichten / foto's van Engelen en Bokhoven in oude tijden voorzien van anekdotes en informatie.

De Kindercanon van Engelen.

Auteurs: de kinderen Angrisa Heemkundekring Engelen, 2015
127 blz., slappe koft
Prijs: €10,00

Op de basisscholen in Engelen is extra aandacht geschonken aan de historie van Engelen. De kinderen van kindcentrum de Matrix hebben een canon van Engelen samengesteld.

R.K. Kerk Sint Lambertus Engelen.

Auteur: Albé van Heyst en Wilton Desmense
Angrisa Heemkundekring Engelen, 2010
52 blz., slappe koft
Prijs €5,00

Beschrijving met foto's van 24 relikwieën met de certificaten van echtheid die zich in de collectie van de R.K. St. Lambertuskerk te Engelen bevinden.

GRADJE TIMMER

Wilton Desmense

A Gradje Timmer zou al lang vergeten zijn, ware het niet dat zijn naam regelmatig genoemd wordt in verband met de gebeurtenissen op 29 oktober 1944.

Gerardus Timmer (geb. 30-07-1910; overl. 30-12-1965), roepnaam Gradje, was sinds mei 1939 als knecht in dienst bij Piet en Marie Leijte - van der Doelen. Die hadden een boerderij aan de Dorpstraat: het huidige huisnummer is 7. Tot nu toe was over hem verder weinig bekend. Onlangs kreeg hij echter letterlijk een gezicht. Hij bleek voor te komen op een foto van de zilveren bruiloft van Piet en Marie tussen de bijna 50 gasten. Gradje staat achteraan als tweede van rechts [afb. 13].

13

Huwelijk Piet Leijte en Marie van der Doelen 1944

(Het knielende meisje links onderaan is Willy Huysmans-Kusters, nog altijd in Engelen woonachtig.)

Leerlingen van de school van de zusters op 26 maart 1933. Op de achtergrond de wasserij van het pensionaat aan de Achterstraat

Het feest was op maandag 22 mei 1944, een vrij zonnige, maar toch frisse dag (max. 13°C) en er woei een matige wind. D-Day lag nog in het (nabije) vershiet, van de fatale dag in oktober was men geen half jaar meer verwijderd!

Reeds vóór die tijd hielp Gradje regelmatig de zusters van het pensionaat (*afb. 14*). Maar tóén en in de dagen daarna maakte hij zich zeer verdienste-lijk bij het bergen van de lichamen van de slachtoffers en bij hun begrafenis in het massagraf aan de Achterstraat. Hij was ook een van de drie mannen (de andere twee waren vader en zoon Van Wanrooij) die op zondagmorgen 5 november 1944 de Dieze overstaken om de Engelsen, die Orthen eind oktober al hadden bevrijd, te waarschuwen dat de Duitsers 's nachts met de stille trom uit Engelen waren vertrokken.

Gradje was in mei 1939 bij de Leijtes in dienst getreden. Hij was toen 28 jaar oud. Amsterdam was zijn geboorteplaats. Ook zijn vader Jacques was daar geboren. Die was eerst kastenmaker en later opperman (een arbeider die in de bouw zorgt voor de tijdige aanvoer van materiaal en hulpmiddelen zoals stenen en specie voor de metselaar). In 1908 huwde hij de Haarlemse Gerredina (Bep) Langeveld.

Bep Langeveld was in 1901 getrouwd met Cornelis Steenkist. Dit huwelijk werd in 1905 ontbonden. Dit gebeurde op 30 september. Op 19 augustus, dus slechts anderhalve maand daarvoor, was in Haarlem een kind van hen geboren; het had de naam Gerardus gekregen. Het stierf een maand later. Welke tragedie zat hierachter?

Eén jaar later, op 20 september 1906, beviel Bep, die intussen naar Amsterdam was getrokken, van een zoon. Deze kreeg de naam Jacques. Die naam kwam niet uit de lucht vallen! Vier maanden later, op 16 januari 1907 werd Jacques namelijk als zoon erkend door Jacques Timmer.

Vader Jacques was een Amsterdammer, geboren in 1879 als natuurlijke erkende zoon van Catharina Timmer, die in 1859 was geboren. 28 november 1907 kreeg Bep opnieuw een kind, dat zij naar zichzelf Gerredina noemde en dat eveneens door Jacques Timmer werd erkend.

Deze dochter trouwde in 1932 in Den Bosch met de stukadoor Cornelis Corten uit Vught, waar zij aan de Boslaan 23 in betrekking was als dienstbode. Moeder Gerredina huwde in 1915 voor de derde maal, met Gerardus (Gerrit) Kortekaas en kreeg met hem nog twee kinderen.

Gradje was wegens broederdienst vrijgesteld van militaire dienst. De dienstplichtwet 1922 artikel 16 bepaalde: 'Vrijstelling wegens broederdienst wordt verleend aan den ingeschrevene, wiens broeder gediend heeft bij de landmacht, bij de zeemacht of bij de overzeesche weermacht. In 1929 werd hij voorgoed ongeschikt verklaard om reden van nr. 88 uit het keuringsreglement: 'Stinkende inwendige neusverzwering (ozaena)'. Het inschrijvingsregister voor militaire dienst vermeldt dat hij zes jaar Lager Onderwijs had genoten, 1 meter en 622 millimeter lang was en als boerenknecht in Helmond woonde. Voorts dat zijn moeder uit de voogdij was ontzet en dat Gradjes voogd de "Vereeniging Liefdewerk voor Kinderbescherming" was [afb. 15].

In 1953, het jaar dat het pensioonaat van de zusters werd opgedoekt, is Gradje uit Engelen vertrokken naar Zevenbergen. Daarmee verdwijnt Gradje Timmer weer uit beeld.

Inschrijving van Gradje in het Militieregister van Amsterdam

15

1. GESLACHTSNAAM.	1. Geboorteplaats.	1. Vader. Voornamen.	1. Woonplaats: a. van den ingeschrevene (voor minderjarigen en onder curatele gestelden de werkelijke woonplaats).	1. Beroep van den ingeschrevene.	
2. VOORNAMEN.	2. Geboortedatum.	2. Moeder. a. Geslachtsnaam. b. Voornamen.	b. van den wettigen vertegenwoordiger.	2. Genoten onderwijs.	Lengte.
		3. Voogd of curator. a. Geslachtsnaam. b. Voornamen.	2. Inrichting, waarin de ingeschrevene verblijft.	3. Opgegeven reden tot vrijstelling.	
4.	5.	6.	3. Korps, enz., waartoe de ingeschrevene als vrijwilliger behoort, en duur der verbintenis.	8.	9.
1. <i>Timmer.</i>	1. <i>Amsterdam</i> <i>30</i>	1. <i>Jacques (overleden)</i> 2. a. <i>Vangeveld</i> <i>Gerredina</i> } <i>uit de voogdij onttrekt.</i>	1. a. <i>Helmond</i> <i>6 Amsterdam</i> b. <i>D. Leghensh.</i> 4. <i>H. a. 10 Ides.</i>	1. <i>Boerenknecht</i>	1
2. <i>Gerardus.</i>	2. <i>Juli</i> <i>1910.</i>	3. a. <i>Vereeniging "Liefde"</i> <i>werk voor "Kinderbe-</i> b. <i>Scherming"</i>	2.	2. <i>6 jk. L.O.</i>	Meter
			3.	3. <i>Broederdienst</i>	622 millim.

ACHTEROM BIJ DE WONINGEN AAN DE HENRIËTTESLUIS

Hans Kant

Voor het personeel werd aan de noordoostzijde van de sluis een huizenblok gebouwd (foto circa 1980)

Door het graven van de Bergse Maas en het verleggen van de Maasmond naar de rivier de Amer in het begin van de vorige eeuw was een groot deel van de bijna jaarlijkse overstromingen rond Den Bosch verleden tijd. Voor de waterhuishouding rondom de stad was nog wel werk te verzetten.

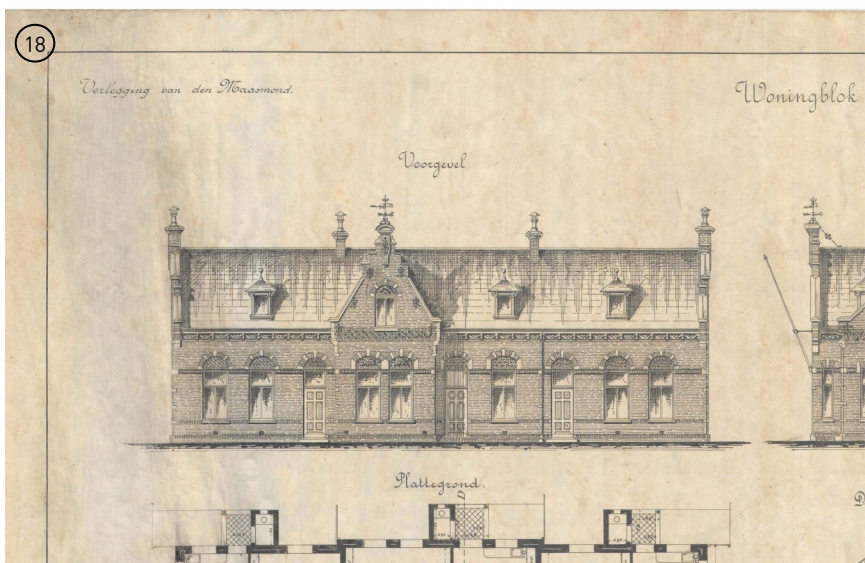
De waterafvoer van zowel Zuid-Willemsvaart als Dommel en Aa via de Dieze moest gereguleerd worden door een sluizencomplex. Daar de sterk verouderde Willemssluis in Fort Crèvecœur niet voldeed aan de nieuwe scheepvaartseisen, werd

gekozen voor de bouw van een nieuwe schutsluis in de Henriëttewaard (*afb. 17*) en een scheepvaartkanaal om zo de verbinding tussen Dieze en Maas tot stand te brengen.

In 1901 werd voor het personeel, drie "sluisbedienden", aan de noordoostzijde van de sluis een huizenblok (*afb. 16+18*) gebouwd. Later werd het personeel uitgebreid tot zeven sluiswachters en werd aan de Engelense zijde van de sluis huisvesting gebouwd. Toen er in 1971 bij de annexatie van Engelen door Den Bosch een adreswijziging werd doorgevoerd, veranderde het

Sluis Engelen 13 juli 1901

**Uitsnede van de
bestektekening
van het
huizenblok**

adres van Rijksweg in Graaf van Solmsweg. Aan de achterzijde van de woningen is door de bewoners een ruime moestuin (afb. 19) aangelegd en is zicht op de Henriëttewaard en de daarin gelegen boerderijen van Van Gendt, Boelen en Kusters. Een smalle loopbrug over de sluisdeuren (afb. 24) was tot in de jaren 70 van de vorige eeuw de enige mogelijkheid om de sluis over te steken. In 1976 werd echter de huidige hefbrug over de sluis gebouwd (afb. 23) en dankzij aanpassingen aan de infrastructuur kon gemotoriseerd verkeer voortaan daarlangs de Henriëttewaard bereiken. Ook het handmatig openen en sluiten van de sluisdeuren (zo'n actie vergde 88 keer rondzwengelen!) was van toen af verleden tijd (afb. 20) en het overbodig geworden rijksveer aan het begin van het Henriëttekanaal werd uit de vaart genomen (afb. 22).

**Het huizenblok
met de
moestuin**

**Handmatig
openen van de
sluisdeuren**

Sloop van de woningen in 1988

In 1988 werd voor de drie dienstwoningen, gelegen aan de - vanuit Engelen gezien - overzijde van de sluis, een sloopvergunning aangevraagd [afb. 21]. De woningen waren aan het verzakken, verkeerden in een uiterst slechte staat en werden al enige tijd niet meer bewoond. Daarnaast was vanwege voortgaande automatisering het aantal sluiswachters gereduceerd tot vier [afb. 25+26]. Voor de laatste bewoners was andere huisvesting gevonden. De familie Kerkhof (sinds 1958 daar woonachtig) ging in Engelen wonen, de familie Kraaijkamp betrok een dienstwoning aan de Engelse zijde van de sluis en de familie van den Heuvel vertrok naar Hedel.

Vermeldenswaard is nog dat de sluiswachters ook een taak hadden op Crèvecœur. Daar moesten dagelijks om 9 uur 's morgens de peilschalen aan de Maas worden afgelezen; de waterhoogte werd doorgegeven aan de centrale in Nijmegen. Zo kon het gebeuren dat de werkzaamheden van het leger en Rijkswaterstaat elkaar letterlijk (door)kruisten of versterkten, tot wederzijds (on)genoegen.

← De laatste dag dat het rijksveer voer

↓ Huidige sluis Engelen

Tonnie van den Oever met in de
kinderwagen dochter Anja
wordt de sluis over geholpen
(± 1950)

Sluiswachters 19 juni 1936
v.l.n.r.:
De Visser, *onbekend*, Wout
Hopmans, W. Udo, Piet van den
Broek

met op de achtergrond de
sluiswachterswoningen

Sluiswachters circa 1970
v.l.n.r.:
Evert Kraaijkamp, Nol van den
Elzen, Willie Kerkhof, Tinus
van den Heuvel

Onder:
Piet Luites

DE MEIKEVER

Bertie Geerts

De meikever. Wie kent dit insect niet? Misschien heeft u het nooit gezien, maar er beslist wel eens over gehoord.

De ouderen onder ons kennen het dier vast en zeker, zelfs onder de naam mulder (molenaar). Deze dialectische benaming komt voort uit het feit dat de fijne witte haartjes op de vleugels van dit insect doen denken aan het meelstof waarmee de molenaar bedekt wordt tijdens zijn werk (*afb. 27*).

De meikever komt minder voor dan in het verleden, maar nog steeds is het een kenmerkend insect in de regio. Het diertje valt niet echt op, maar wordt opgemerkt door het brommende geluid dat de vleugels maken, wanneer het vliegt. Toch is dit insect niet zo onschuldig als het lijkt. In het verleden kon de meikever een serieuze bedreiging vormen voor de voedselvoorziening door schade toe te brengen aan de oogst, want bestrijdingsmiddelen waren er in die tijd niet. In uiterste gevallen veroorzaakte het diertje een ecologische ramp, vergelijkbaar met schade die trekspinkhanen kunnen veroorzaken.

Wist u trouwens dat nog niet zo lang geleden, in 1986, grote hoeveelheden meikeverlarven werden aangetroffen op sport-

Een meikever

velden in Eindhoven? En dat in 1992 en 1993 delen van natuurgebieden in Gelderland ernstig aangetast werden door de kever? Vast niet. Maakt u zich geen zorgen, ik ga u niet verontrus-

Begraafplaats Engelen

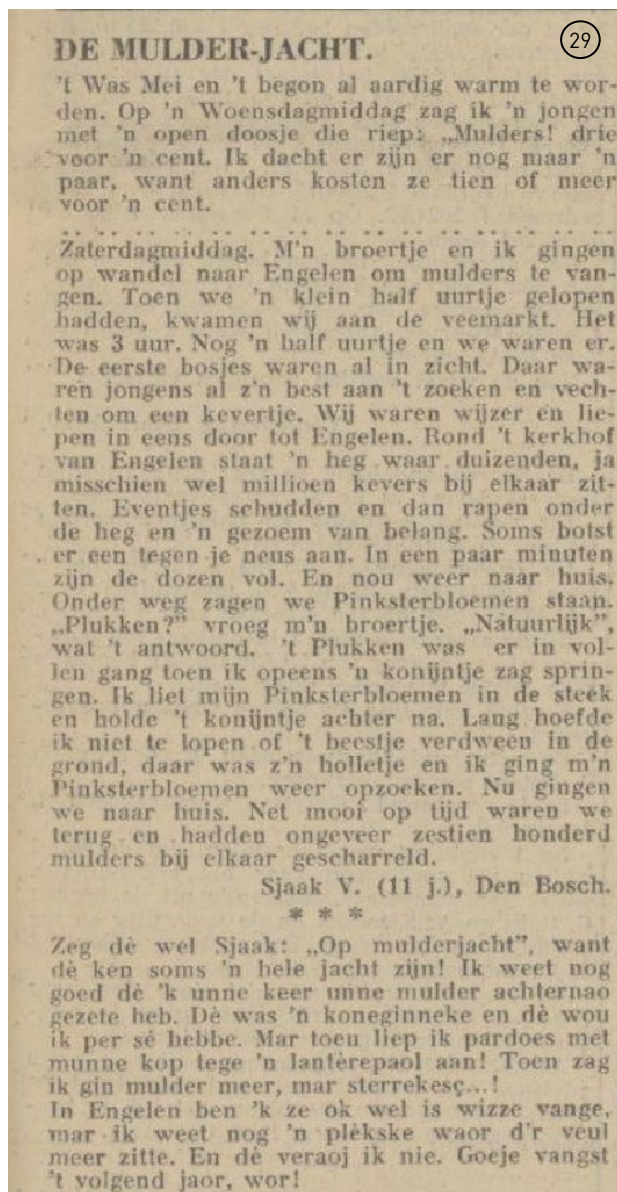
ten met een bericht dat er een ramp met de meikever in aantocht is. Nee, ik ga met u terug naar het verleden, toen het diertje zelf aan gevaar werd blootgesteld. Het was namelijk de jeugd van destijds, die het diertje gebruikte voor haar spelletjes. En dat was wel zo makkelijk, want de meikever kon zich niet verweren, hij bijt of steekt namelijk niet.

Een favoriet spelletje van de jeugd was het binden van een touwtje aan een pootje van de kever, waarna de kever werd losgelaten. Diegene waarvan de kever het hoogst wist te vliegen had gewonnen.

Bij een ander spelletje werd de kever in de hand genomen, waarna men hem toeriep: "mulderke, mulderke, tel oe geld en leer ons toch eens vliegen, anders komen de dieven, die nemen oe dan mee en gooien oe dan in de zee!". Vervolgens vlogen de kevers weg uit de hand. Het leek erop dat de kever dit op commando deed, maar waarschijnlijker kwam dit door de warmte van de hand, waardoor de kevers actiever werden. En zo waren er tal van spelletjes die met dit diertje werden ondernomen. We moeten er tegenwoordig niet meer aan denken, de dierenbescherming zou direct op de stoep staan en sociale media zouden zich danig roeren. We moeten het gedrag van de jeugd destijds vanuit historisch perspectief zien.

In het Noordbrabantsch dagblad 'Het Huisgezin' van 21 december 1940 trof ik een leuk artikeltje aan dat de aanleiding vormde voor het schrijven van dit stukje. Het gaat over de persoonlijke beleving van een 11-jarige jongen uit 's-Hertogenbosch en de reactie van de redactie van voornoemd dagblad daarop. De jongen beleefde in de lente van dat jaar een waarlijk avontuur met meikevers bij het kerkhof van Engelen aan de Graaf van Solmsweg, toen nog Diezekant geheten (afb. 28). Het overschrijven van het artikel zou afbreuk doen aan de charme van het geheel.

Om die reden publiceren we het originele krantenartikel (afb. 29).

Het artikeltje uit het Noordbrabantsch dagblad
Het Huisgezin van 21 december 1940

Angrisa Heemkundekring Engelen is opgericht op 10 maart 2010. De groep bestond echter al veel langer als werkgroep van Heemkundekring Onsenoort. Grondleggers van deze groep zijn Ton Verlaat, Anneke Heimeriks en Ans Vermeijden. Met het passeren van de statuten in 2010 werd Angrisa officieel een vereniging.

Contactgegevens

Secretariaat:
Sint Lambertusstraat 17
5221 BB Engelen

Algemeen contact email adres: info@angrisa.nl
Telefoon: 073 6311 702

Bankrek.nummer: NL43 RABO 0155 7799 23
KvK-nummer: 17270229

Website: www.angrisa.nl

HeemWee verschijnt 3 x per jaar

BOEIEND

VEELZIJDIG

HISTORISCH GOED